

Özgün Makale (Derleme)

Unique Article (Review)

Geliş Tarihi – Submitted: 13.08.2024

Kabul Tarihi – Accepted: 25.04.2025

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karteper, I. & Demirbaş, E. (2025). Afetlerde dezavantajlı bir grup olarak çocukların değerlendirilmesi. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 25 (1), 1-28.

Doi: <https://doi.org/10.54961/uobild.1529583>

DEZAVANTAJLI BİREYLERDE MADDE KULLANIMI VE MADDE KULLANIMI İLE MÜCADELEDE İYİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ

İlgin KARTEPER¹

Elif DEMİRBAŞ²

ÖZET

Dezavantajlı bireyler yaygın olarak eğitim hizmetlerine erişememe, yeterli gelir elde edememe ve toplumda ayrımcılığa maruz kalma gibi problemlerle karşılaşmaktadırlar. Yaşadıkları problemlere ek olarak bu bireyler arasında uyuşturucu/uyarıcı madde kullanımının yaygınlaşması başta kendileri daha sonra ise toplum için ciddi bir problem haline gelebilmektedir. Bu makalede dezavantajlı bireylerin madde kullanımı ile ilgili literatür taraması yapılarak dezavantajlı bireyler özelinde uyuşturucu madde kullanımı, nedenleri ve sonuçlarının yanı sıra Türkiye’de ve dünyada bağımlılıkla mücadele kapsamında gerçekleştirilmiş ve günümüzde sürdürülmekte olan iyi uygulama örneklerine yer verilmiştir. Çeşitli dezavantajlı gruplarda madde kullanımının

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Tarsus Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, karteperilgin@hotmail.com, 0009-0004-6242-5087

² Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, elifdemirbas@tarsus.edu.tr, 0000-0001-6178-1312

yaygınlığı, söz konusu gruplarda madde kullanımı için risk faktörlerinin neler olduğu, madde kullanımından korunabilmek adına etkili olabilecek faktörlerin hangilerinin olduğu üzerinde durulmuştur. Madde bağımlılığını önleme, teşhis ve tedavinin yanı sıra tedavi sonrası yapılacak olan rehabilitasyon uygulamaları bu mücadelede kritik öneme sahiptir. İstihdam ve eğitim imkanlarını içeren projeler, toplum temelli rehabilitasyon programları ve uzmanlaşmış destek hizmetlerinin oldukça başarılı bir şekilde sonuçlandığı ifade edilebilir. Mevcut literatürde yer alan, madde kullanımı sonucunda dezavantajlı bireylerde ortaya çıkabilecek toplumsal, psikolojik ve ekonomik etkilerin neler olduğuna dair çalışmalar incelenmiş; psiko-sosyal ve eğitim programlarının yanı sıra sağlık hizmetleri gibi iyi uygulama örnekleri tahlil edilmiş ve bu yöntemlerin madde kullanan dezavantajlı bireyler üzerindeki olumlu etkisi tartışılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda, daha önce uygulanmış ve/veya hali hazırda uygulanmakta olan projelerin bağımlı gruplar arasında olumlu etkiler yarattığını ve söz konusu programların geliştirilerek sürdürülebilirliğinin sağlanmasının madde kullanımı ile mücadelede oldukça önemli bir adım olduğunu ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Madde Kullanımı, Risk Faktörleri, Dezavantajlı Gruplar

EXAMPLES OF GOOD PRACTICES IN COMBATING SUBSTANCE USE AND SUBSTANCE ABUSE IN DISADVANTAGED INDIVIDUALS

ABSTRACT

Disadvantaged individuals commonly face problems such as lack of access to education services, inability to earn sufficient income and discrimination in society. In addition to the problems they face, the widespread use of drugs/stimulants among these individuals can become a serious problem, first for themselves and then for society. In this article, a review of the literature on substance use among disadvantaged individuals, drug use among disadvantaged individuals, its causes and consequences, as well as examples of good practices that have been carried out in Turkey and in the world within the scope of combating addiction and are still being carried out today are included. The prevalence of substance use in various disadvantaged groups, the risk factors for substance use in these groups, and the factors that can be effective in preventing substance use were emphasized. Prevention, diagnosis and treatment of substance abuse, as well as rehabilitation

practices after treatment, are of critical importance in this struggle. It can be stated that projects including employment and education opportunities, community-based rehabilitation programs and specialized support services have been quite successful. Studies in the existing literature on the social, psychological and economic effects of substance use on disadvantaged individuals have been examined; examples of good practices such as psycho-social and educational programs as well as health services have been analyzed and the positive effects of these methods on disadvantaged individuals who use substances have been discussed. As a result of the research, it is possible to state that previously implemented and/or currently implemented projects have positive effects among addicted groups and that developing and ensuring the sustainability of these programs is a very important step in the fight against substance abuse.

Keywords: *Substance Use, Risk Factors, Disadvantaged Groups*

GİRİŞ

Madde bağımlılığı, insan sağlığı üzerinde negatif etkiler oluşturmalarının yanı sıra ihmal ve istismara, ekonomik problemlere, aile içi şiddete, aile huzurunun ve bütünlüğünün bozulmasına yol açmaktadır. Bunun yanında bağımlılık sonucunda suça yönelmede artış meydana gelmekte, toplumun düzeni ve huzuru bozulmakta, yüksek maddi kayıplar yaşanabilmektedir. Bağımlı kişinin süregelen madde arayışı ve bağımlılık sonrası tedavi süreci, iş gücü kaybı ile sonuçlanırken; sosyal güvenlik, adalet, ceza ve sağlık sistemleri üzerinde finansman ve iş yükü oluşturmaktadır.

Dezavantajlı kişiler, toplumdaki diğer kişilere kıyasla daha olumsuz koşullara sahip olan, fırsat eşitsizliğine uğrayan, çalışma yaşamı, sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşım, barınma vb. alanlarda birtakım engellerle karşılaşan bireylerdir. Bu konumları, dezavantajlı bireyleri toplumsal yaşamın dışına itmekte ve yaşam kalitelerini düşürebilmektedir. Bunun akabinde ise umutsuzluk, hayal kırıklığı gibi duygular içerisine girerek depresyon belirtileri gösterebilmekte ve tüm bu olumsuz koşulların varlığı onları madde kullanımına itebilmektedir.

Uyuşturucu madde bağımlılığı, önlenabilir nitelikte ve önceliği olan bir halk sağlığı problemidir. Uyuşturucu madde bağımlılığının arz-talep ve üretim-tüketim bağlantıları

düşünüldüğü zaman global boyutta bir sorun olduğu söylenilebilir (T.C Kalkınma Bakanlığı,2019). Toplumsal, ruhsal ve bedensel birçok unsurun kompleks bir etkileşimi sonucunda ortaya çıkması nedeni ile bağımlılıkla mücadele alanında tek bir yöntem/yaklaşım ihtiyacı karşılayamamakta ve çok yönlü planlar geliştirilmektedir. Bu kapsamda ülkemizde ve tüm dünyada koruyucu- önleyici, tedavi edici, zarar azaltıcı ve tedavi sonrası rehabilitasyon olmak üzere çeşitli projeler geliştirilmekte ve programlar uygulanmaktadır.

Dezavantajlı Grupların Tanımı

UNESCO'nun tanımına göre cinsiyetleri, dini veya siyasal konumları, etnik ve dilsel kökleri, ekonomik seviyeleri gibi sebeplere dayalı olarak toplumla bütünleşmekte problem yaşayan bireyler dezavantajlı bireylerdir (UNESCO,2024).

Çeşitli sebeplere dayalı olarak baskı gören kişiler dezavantajlı olarak adlandırılmaktadır. Bu baskıya ise bir takım yapısal faktörler neden olmaktadır (Ife,2017:200). Yapısal problemler nedeni ile ortaya çıkan toplumsal problemler dezavantajlı grupların, var olan yapının dışına itilmesi ile sonuçlanır. Toplumsal yaşama uyum sağlamakta güçlük çeken bu kimseler, sosyal sorunlar kaynaklı barınma, beslenme ve sağlık gibi yaşamsal gereksinimlerini karşılayamamaktadırlar. Bu kişilerin kendi yaşam alanlarına terk edilmesinin sebeplerinden biri güvenlik açısından bir tehdit oluşturuyor oldukları düşüncesidir. Hayatlarını idame ettirebilmek adına ihtiyaç duydukları temel gereksinimlerini karşılayamayan söz konusu grup sosyal yapının dışına itilir ve toplumsal destek imkânlarından da mahrum edilir (Aykurt,2020:431).

Dezavantajlı birey/grup tanımsal olarak ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir. Dinsel, siyasi, etnik statüleri veya ülkelerin eğitim, ekonomik seviyeleri gibi parametreler dezavantajlı grupların çeşitlilik göstermesine yol açabilir. Dünya genelinde dezavantajlı olarak kabul edilen başlıca gruplar: yoksullar, çocuklar/gençler, kadınlar, engelliler, yaşlılar, LGBTİ+ bireyler, mülteciler (göçmenler) ve eski hükümlülerdir.

Eğitim hayatında, iktisadi hayatında, çalışma hayatında, sosyal ve kültürel hayatında çok sayıda sıkıntı ile karşılaşan dezavantajlı gruplar için bu zorluklardan bazıları; iş bulmakta zorlanmak, düşük ücretle ve olumsuz koşullarda çalıştırılmaktır. Bunlara ek olarak ayrımcılığa uğramak, dışlanmak, eğitim hakkından faydalanamama, toplum içinde yerleşmiş negatif düşünceler ve algılar sayılabilir.

Dezavantajlı Gruplarda Uyuşturucu Madde Bağımlılığı

Madde bağımlılığı için risk faktörleri arasında yaşlı, çocuk ve ergen, suça maruz kalmış veya suça sürüklenen, göçmen, kadın, eski hükümlü, engelli ve LGBTİ+ gibi dezavantajlı gruplara dâhil olmak sayılabilir. Bu gruplara dâhil olan bireylerin çoğunlukla toplumsal izolasyona maruz kaldığı ve strese yol açan belirli faktörlerin etkisinde olduğu bilinmektedir. Bu durumlar da, kişilerin madde kullanma ve sonrasında da bu maddelere yönelik bağımlılık geliştirme ihtimalini arttırma potansiyeli taşımaktadır. Bu kapsamda dezavantajlı gruplardan bazıları ile madde bağımlılığı arasındaki ilişkiye odaklanılacaktır.

❖ Çocuk ve Ergenlerde Uyuşturucu Madde Bağımlılığı

Ergenlik dönemi insan hayatında kritik bir basamaktır. Bu dönemde bedensel değişimin yanı sıra önemli bilişsel ve psikolojik gelişmeler de yaşanmaktadır. Bireyler, ergenlik dönemlerinde davranışlarını yönlendirme konusunda zorlanır, riskli davranışlarda bulunabilir ve yenilik aramaya oldukça yatkın olabilirler. Bu durum ise ergenlerin madde kullanmaya başlaması açısından kritik ve riskli bir dönemde olduklarını göstermektedir (Karatoprak ve Uzun, 2020).

Maddeyi kullanmaya başlama yaşı gün geçtikçe düşmekte ve kullanım sıklığı ise aynı oranda artmaktadır. Ergenlerin ve çocukların madde kullanımına çoğunlukla deneme yolu ile başladığı bilinmektedir. Uyuşturucu madde kullanmaya başlamak için 15-24 yaş aralığının en riskli grup olduğu söylenilebilir. 2023 yılı Türkiye Uyuşturucu Raporu'na göre bu yaş grubunda madde kullanımına başlama oranı %69,6 olup maddeyi arkadaşı veya yakın çevresinden temin ettiğini söyleyenlerin oranı ise %75'tir (Narkotik Suçlarla Mücadele Başkanlığı, 2023).

Yapılan araştırmalar çocukların ve ergenlerin madde kullanımı ile evden kaçma, kendine zarar verici davranışlarda bulunma, suça yatkınlık, silah taşıma, eğitim hayatında başarısız olma, erken yaşta ve korunmasız olarak cinsel ilişkiye girme davranışlarının birbiri ile ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir (Arabacı, Taş ve Dikeç, 2017:136). Ergenlikte ve çocuklukta madde kullanımı davranışının görülmesinde ailelerin de önemli ölçüde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle ergenlik döneminde yetersiz kapasiteye sahip ebeveynler, aile şiddet öyküsü, parçalanmış aile, ebeveynlerde madde kullanımı öyküsü gibi durumlar çocuğun madde kullanmaya başlaması için birer risk faktörü olarak değerlendirilebilir (Barret

veTurner,2006). Düzenli bir aile hayatının yanı sıra eğitimden yoksun ergenler de risk altındadır. Çeşitli araştırmalar, okul hayatı dışında kalan, cezaevi veya tutukevi gibi ortamlarda ya da sokakta yaşayan ergenler arasında madde kullanım sıklığının daha fazla olduğunu göstermektedir (Ögel,2005:64).

❖ **Kadınlarda Uyuşturucu Madde Bağımlılığı**

Kadınların madde kullanma potansiyelleri erkeklere oranla daha azdır. Ancak kadınlar, bağımlılık yapıcı çeşitli ilaçları kadınlar erkeklere göre daha fazla kötüye kullanmaktadır. Bu duruma sebep olan faktörlerin stresten kurtulmak, zayıflamak vb. olduğu söylenilebilir (Motyka, 2022).

Yapılan araştırmalara göre kadınlar daha kısa bir zaman diliminde daha az miktarda uyuşturucu/uyarıcı madde kullanarak kullanım sıklığını arttırmakta, yoksunluk belirtilerini daha baskın yaşamakta ve kısa zaman içerisinde relaps olmaktadır (Back ve ark., 2011; Cormier ve ark., 2004; Greenfield ve ark., 2010).

Mevcut verilere bakarak kadınlar arasında madde kullanımının oldukça arttığı söylenilebilir ki Dünya Uyuşturucu Raporu'na göre de madde kullanan her üç kişiden bir tanesi kadındır (The World Drug Report, 2021).

Kokain, esrar ya da amfetamin kullanmakta olan erkeklerin kadınlardan üç kat daha fazla olduğu, kadınların ise reçeteli ilaçları, bilhassa reçeteli opioidleri ve sakinleştiricileri kullanma potansiyelinin erkeklerden daha fazla olduğu Özbay ve ark., (2018) tarafından yapılan çalışmada da ortaya konmuştur. Bu çalışmayla benzer olarak Amerika'da yapılan bir çalışmada reçeteli ağrı kesicilerin kullanımı erkeklerde %1,7 iken kadınlarda bu oran %3,1'dir (Wilson ve Ferguson, 2022). Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi (TUBİM) 2022 yılında yayınladığı raporda 2021 yılı içerisinde yatılı tedavi göre bağımlı hastalardan sadece %7,2'sinin kadın iken %92,8'inin erkek olduğunu belirtmiştir (Türkiye Uyuşturucu Raporu,2022). Bu verilerin elde edilmesinde kadınların daha az madde kullanmalarının mı yoksa tedaviye yatkınlıklarının daha az oluşunun mu belirleyici olduğu bilinmemektedir.

Literatürde kadının madde kullanımı ile alakalı veriler oldukça kısıtlıdır. Bu duruma bildirim azlığının neden olduğu ifade edilmekte olup buna sebep olarak ise stigma yani damgalanma öne sürülmektedir. Birçok araştırmacı kadın madde kullanıcılarının

damgalanmaya uğradığını ifade etmektedir. Ülkemizde de bağımlılığı bulunan kadın “kötü” olarak algılanmaktadır. Çünkü toplumda ahlaki değerleri korumakla yükümlü görülen kadın madde kullandığında ahlaki değerleri yozlaştıracaktır. Bu damgalanma ile karşı karşıya kalan kadın tedaviye başvurmaya çekinmekte ve madde kullanımını sürdürmektedir (Ögel,2010).

Kullanılan maddelerin etkilerine daha açık olmaları, evlenme, boşanma, yalnız yaşamaya başlama, yakınlarından birini kaybetme gibi durumlarda daha fazla riskli konumda olmaları, duyguları veya problemleri ile başa çıkma, özgüvenlerini artırma, kilo kontrolünü sağlama, kaygı ve stresle başa çıkma gibi nedenler kadınlarda madde kullanımına yatkınlık yaratır (NIH, 2020; Poole & Dell, 2005; Tolulope & Olaniyi, 2022).

Yasadışı ilaçlar kadınlarda ve erkeklerde farklı etkiler göstermektedir. Örneğin ecstasy kullanan kadınlarda karar vermede bozukluk, paronaya, anksiyete, depresyon ve yoğun algısal değişiklikler erkeklere göre daha fazla görülmektedir (Kutlu,2011).

❖ **LGBTİ+ Bireylerde Uyuşturucu Madde Bağımlılığı**

LGBTİ+ bireylerin toplum içerisinde birçok negatif davranış ve tutuma maruz kalmaları psikolojik ve bedensel açıdan birtakım sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sorunlardan en çok karşılaşılanı ise madde kullanımı ve bağımlılığıdır. ABD Ulusal Madde Bağımlılığı ile Mücadele Kurumu tarafından yayınlanan raporda (2016), madde kullanım oranı heteroseksüeller arasında %17, LGBTİ+ bireyler arasında ise %39 olarak belirtilmiştir. Elde edilen bir başka bulgu ise %13 oranında LGBTİ+ bireyin madde kullandığı ancak bağımlılık geliştirmediği, %5’lik bir kısmının ise şiddetli bağımlı olduğudur. Aynı araştırma, ABD’de madde bağımlılığı tedavi merkezlerine başvurularının ardından %48,5 oranında LGBTİ+ bireyin tedavisinin uyumlu bir şekilde ilerlediğini göstermiştir. LGBTİ+ bireyler için madde kullanımı davranışı ciddi anlamda zarar verici bir boyuta ulaşmış olmakla beraber yetkililerce ifade edilen bu grubun tedaviye daha fazla cevap verdiği (Yeşilay,2024).

Sosyal hayatta cinsel kimlik veya yöneliminden kaynaklı olarak zaten bir etiketlenme yaşayan LGBTİ+ bireyler, bağımlı olmaları halinde daha fazla baskı görmekte ve toplum dışına itilmektedir. Bağımlılık geliştirenler maddeyi elde edebilmek için seks işçiliği de yapabilmekte olup bundan kaynaklı olarak birtakım bulaşıcı hastalıklara (AIDS vb.) LGBTİ+ bireyler arasında oldukça sık rastlandığı söylenilebilir. Bağımlı LGBTİ+ bireylere yapılan ayrımcılık bu kişilerin tedaviyi reddetmesi ya da bu sürecin

olumlu olarak tamamlanacağına olan inancını yitirmesi ile sonuçlanabilmektedir. Bunun sonucunda ise bu kişilerde anksiyete, depresyon, mazoşizm gibi psikiyatrik problemler görülebilmektedir (Yeşilay,2024).

Yaşadıkları baskı ve dışlanma sonucunda LGBTİ+ bireyler madde kullanım sıklığını arttırabilir, saldırgan bir tutum içerisine girebilir ve başkalarına zarar verici davranışlarda bulunabilir. Bundan olumsuz etkilenen toplumda ise yeni sorunların ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir (Yeşilay,2023).

Covington tarafından 2008 yılında yapılan araştırma, bağımlı kadınların %74'ünün cinsel istismara, %72'sinin duygusal istismara, %52'sinin ise fiziksel istismara uğradıklarını ortaya koymuştur. Buna göre çeşitli travma öyküleri bulunan kadınların travma sonrası stres bozukluğu ve diğer ruhsal bozuklukların yanı sıra madde kullanımı ile karşılaşma potansiyellerinin yüksek olduğu yorumu yapılabilir.

❖ Yaşlılarda Uyuşturucu Madde Bağımlılığı

Madde kullanımı ve bağımlılığı konusunda belirli bir yaş aralığının bulunduğu söylenemez. Yaşlı bireyler için madde kullanımı iki şekilde ele alınmaktadır. Gençlik döneminde başlayan uyuşturucu madde kullanımı yaşlılık döneminde de devam edebilmektedir. Ya da bir kişi yaşlılık dönemi içerisinde madde kullanmaya başlayarak bağımlı olabilmektedir (Kutlu,2023:51).

Yaşlanma sürecinde birtakım sosyal ve fiziksel işlev kayıpları meydana gelmektedir. Bu süreçte eş, yakın akraba ve arkadaşlarda meydana gelen kayıplara ek olarak emekliğe ayrılmaları ile yaşanan iş kaybı, bunun ardından gelen ekonomik problemler, yalnızlık, toplumsal izolasyon ve sağlık durumlarının kötüye gitmesi ile bu kişilerin ruh sağlığı olumsuz anlamda etkilenmektedir. Yaşamsal iletişim becerilerinin kayba uğraması, var olan görme ve işitme problemleri ile yaşadıkları depresyon ve soyutlanma derinleşmektedir. Bu sorunlarla baş etmede uyuşturucu madde ya da psikoaktif ilaçlar yaşlı bireylerin kullandıkları yöntemlerindendir (Ögel,2018).

Yaşlı bireylerde uyuşturucu bağımlılığı için risk faktörleri arasında; çevre değişikliği, yakın birinin kaybı (eş, arkadaş, aile), sosyal izolasyon, içe kapanıklık, özgeçmişinde alkol, ilaç, madde kötüye kullanım veya bağımlılık öyküsü, çoklu komborditide, fiziksel kısıtlılık ve bağımlılık, kötü sağlık durumu, polifarmasi, psikiyatrik hastalık öyküsü,

zorunlu veya erken emeklilik, hasta bakıcı konumunda olma sayılabilir (Simoni-Wastila ve Yang, 2006).

Çok büyük bir oranda yaşlı birey, aile üyelerine ya da arkadaşlarına ait kullanılmayan ya da reçetesiz olarak satılan ilaçları beş yıldan daha fazla bir süre kullanmakta ve ancak ilaçları kullanmayı bıraktıktan sonra bağımlılık geliştirdiklerinin farkına varmaktadırlar (Ögel,2018).

Bağımlılıkta görülen belirtiler, depresyon, Alzheimer veya diğer geriatrik hastalıkların semptomları ile oldukça benzerdir. Madde kullanımı sonrasında bunama ve deliryum semptomlarının görülmesi sonucunda Alzheimer hastalığı teşhisi konulmaktadır. Çok sayıda reçeteli ilacın kullanılması, bu ilaçların alkol ile beraber kullanılması ilaç etkileşimlerine sebep olmakta, bunun sonucunda ise yaşlı bireylerde birtakım sağlık sorunları görülebilmektedir. Ayrıca, yaşlıların madde kullanım süreçlerini gizledikleri, genç yetişkinlere göre yardım alma motivasyonlarının düşük olduğu bilinmekte olup bu durum teşhis ve tedaviyi zora sokmaktadır (Kutlu,2023:61).

Yaşlılar için özel olarak tasarlanmış bağımlılık tedavi programları pek yaygın değildir. 2006 yılında ABD’de bulunan madde bağımlılığı tedavi merkezlerinden yaşlılar için spesifik olarak tasarlanmış programlara sahip olanların oranı%7 iken 2020 yılında bu oranın %20’ye yükselmiş olduğu görülmüştür (Substance Abuse and Mental Health Services Administration, 2020). Yapılan çalışmalar yaşlı bireyler arasında madde kullanım bozukluğu olanların yaşa özel grup tedavilerine olumlu cevap verdiklerini ve söz konusu programlara katılanların yaşam kalitelerinde önemli ölçüde iyileşmeler gerçekleştiğini göstermektedir (Royer vd., 2000). Yaşlı popülasyonda bağımlılığı önleme konusunda koruyucu müdahalelerin, tedavi ve rehabilitasyon anlamında ise yaşa özgü programların oluşturulmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

❖ **Engellilerde Uyuşturucu Madde Bağımlılığı**

Engelli bireylerde uyuşturucu madde kullanımı ile ilgili çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Engelli bireylerde uyuşturucu madde bağımlılığının nedenleri arasında kolaylaştırıcı tutumlar, stres faktörleri ve benlik algısı, başkalarının olumsuz tutum ve davranışları ve mitler sayılabilir.

Engellilik etiketlemesine ilişkin algılar, kişilerin engelliliği kabul etmeleri ile yakından ilişkilidir. Bu tarz tepkiler sonucunda yasadışı uyuşturucu kullanımı gibi daha sapkın

faaliyetler ortaya çıkabilir ve madde kullanımına ilişkin olarak hak sahipliği tutumu oluşabilir. Yapılan araştırmalar engelliliğin kabulü ve algılanan ayrımcılık davranışının, engellilerin uyuşturucu madde kullanımında etkili olduğunu göstermektedir. Bir başka bulgu ise engellilik koşullarının ağır olmasının (örneğin; birden çok engelin varlığı) etiketlemeye yönelik negatif tepkileri arttırdığı ve bunun sonucunda uyuşturucu madde kullanımını ortaya çıkarmakta olduğudur (Li ve Moore,2001:14).

Kanada'da yapılan bir araştırmada, bağımlılık tedavisi alan engelli danışanların en sık görüleni %10,3 oranla psikiyatrik bozukluğu olanlardır. Bunu bedensel engeller (hareket edebilme yeteneği %3,7, görme %1,5, işitme %1,4 ve diğer engeller %0,1) takip etmekte iken gelişimsel engellerin oranı ise %2,3 olarak bulunmuştur. Engelliler özelinde bağımlılık tedavisi veren kuruluş sayısı oldukça azdır. Katılımcılara göre fiziksel engeli bulunan bağımlı gruba ana akım tedavi merkezlerinde daha iyi hizmet verilmektedir. Gelişimsel engeli ya da psikiyatrik bozukluğu olanlara ise ek bir eğitim almış personele sahip programlar tarafından daha iyi hizmet sağlanabilmektedir (Helwig ve Holicky,1994).

❖ **Eski Hükümlülerde Uyuşturucu Madde Bağımlılığı**

Eski hükümlüler, toplumsal ve ekonomik anlamda birçok dezavantaja sahiptir. Bu kişiler, mahkûm edildikleri cezasını tamamlamış ve suçtan arınmış bir şekilde sosyal hayata geri dönmektedir (Göçoğlu,2015:849). Ancak cezaevinden çıktıktan sonra kendileri başta olmak üzere bakmakla yükümlü oldukları bireyler bulunmaktadır ve bu be sebeple çalışma ihtiyacı duyarlar. Bu süreçte ise sabıkaları onlara büyük bir engel teşkil etmektedir. Eski hükümlüler iş arama süreçlerinde sosyal dışlanmaya maruz kalmakta, iş yaşamına kazandırılmamakta ve bunun akabinde de yeniden suç işlemeye eğilimli hale gelebilmektedirler (Kavi ve Altun,2010:453).Geçimlerini sağlayacak gelire erişemeyen eski hükümlülerin illegal yollara başvurabilme potansiyelleri yüksektir. Yapılan bir araştırmada eski hükümlülerin uyuşturucu kullanma oranlarının oldukça yüksek olduğu görülmüştür (Leverentz,2006).İş bulamayan eski hükümlüler, madde kullanımına ve hatta uyuşturucu madde ticaretine yönelebilmektedirler. Bunun sonucunda hem kendilerine ve ailelerine hem de topluma zarar verme potansiyeli yüksek tehlikeli bireyler haline gelebilmektedirler.

Eski hükümlülerin birçoğu cezaevlerinde kaldığı müddetçe eşleri ile evliliklerini sürdürmekte zorlanmaktadırlar. Partnerleri, eşlerinin hükümlü olması nedeniyle

damgalanmakta olup bu da onların eşlerine karşı olumsuz duygular beslemesine sebep olabilmektedir. Bu sebeple kimi eski hükümlüler daha cezaevinde iken, kimisi ise cezaevinden çıktıktan sonra eşleri tarafından terk edilmektedir. Aynı şekilde eski hükümlülerin çocukları da yaşlıları tarafından damgalanmakta ve reddedilmektedir. Bunun sonucunda ebeveynine karşı olumsuz duygular geliştiren çocuk saldırganlaşabilmektedir. Tüm bunlar, eski hükümlülerin yalnız hissetmesine, hayal kırıklığı yaşamasına ve depresyon belirtileri göstermesine neden olmakta olup bu kişilerin birçoğu da teselli bulmak adına madde kullanımına yönelebilmektedir (Besin-Mengla,2020:14).

Madde bağımlılarının dürtülerini kontrol etmede ve kurallara uymada problem yaşadığı ifade edilebilir. Yapılan araştırmalara göre bu sebeple bağımlılarda suç işleme oranı yüksek olduğu belirtilmiş olup madde kullananların kimi zaman suç işlediği esnada daha rahat hissetmek için madde kullandıkları kimi zaman ise maddeye ulaşabilmek amacıyla suç işledikleri ortaya çıkmıştır (Altuner ve diğ., 2009; Boles ve Miotto, 2003; White ve Gorman, 2000; Epsoylu ve Nehir, 2019).

Karataş (2019), yaptığı araştırmada denetimli serbestlikten yararlanan madde kullanıcılarının %33'ünün devam eden mahkeme süreçlerine kaçakçılık, darp, hakaret, yaralama, ruhsatsız silah taşıma, polise mukavemet gibi suçların sebep olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aynı araştırmaya göre aynı hane içerisinde aile bireyleri arasında hükümlü/tutuklu bulunan kişilerde suç işleme oranı diğerlerine göre daha yüksektir.

❖ Göçmenlerde Uyuşturucu Madde Bağımlılığı

Göçmenler madde bağımlılığı konusunda risk altında bulunan gruplardan bir tanesidir. Göçmenler, göç öncesinde, göç sırasında ve göçten sonra birçok problemle karşılaşmaktadır ve bu sorunlar onları madde kullanımına yöneltebilmektedir. Göç etmeden önce çatışma içine girme, yakınlarının ölümüne tanıklık etme, işkenceye maruz kalma, cezaevine girme (Iversen ve Morken, 2003; Opaas ve Varvin, 2003); göç başladığında aileyi arkada bırakma, maruz kalınan fiziksel ve cinsel şiddet, insan ticareti, güvenlikten uzak göç yolculuğu; göç ettikten sonra ise iş bulmada zorluk, geleceğe yönelik belirsizlik hali ve toplumsal açıdan dışlanmaya maruz kalma olasılıkları yüksektir (Priebe, Giacco ve El-Nagib, 2016). Tüm bu süreçte yaşadıkları zorluklar, göçmenlerin fiziksel ve psikolojik olarak dayanma güçlerini tüketmekte ve hedef ülkede uyum problemleri yaşamalarına neden olmaktadır (Adıgüzel, 2017).

Yaşadıkları uyum problemleri ise onları madde kullanımı gibi olumsuz davranışlara sürükleyebilmektedir.

Yeşilay'ın paydaş olduğu 2018-2019 yılları arasında Hatay, Mardin, İstanbul, Gaziantep ve Ankara illerinde yapılan bir araştırmada Suriyeli göçmenlerin madde kullanımı incelenmiştir. Göçmenleri madde kullanım sebepleri bireysel olarak incelendiğinde eğitim seviyesi yetersiz, işsiz, ergen, okuldan uzaklaşmış, bekar, ailesinden uzakta yaşayan, gelir seviyesi düşük ve travma öyküsü bulunan göçmenlerin risk grubu içerisinde yer aldığı saptanmıştır. Çevresel açıdan bakıldığında ise riskli iş kolları, güvencesiz çalışma, zorlu iş koşulları, çocuk işçiliği, toplumsal dışlanma ve sosyal destekten yoksunluk diğer risk faktörleridir. Siyasal açıdan risk faktörleri ise; göçmenler içindeki bağımlılığın yeteri düzeyde takibinin yapılmaması, eğitilmiş göçmen iş gücünün kullanılamaması, hizmet ve uygulamalarda çok sektörlü yaklaşımın gözetilmemesi, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlere erişimin sağlanmaması ve uyuşturucu kaçakçılığıdır (Taşdemir vd., 2020.) Bursa ilinde yapılan bir başka araştırmada bağımlı göçmen grubun tedavi sürecinde göçmen olmayan gruplardan farklı tecrübeler yaşadığı ortaya konmuştur. Göçmenler madde kullanımını bırakmaya yönelik bir istek duymaktadırlar ancak sınır dışı edileceklerine dair korkular, dil problemleri ve tedavi hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olmamaları nedeni ile bu süreci devam ettirememekte ya da tedaviye hiç başlayamamaktadır (Güngör ve Şahin,2022:331).

❖ **Yoksullarda Uyuşturucu Madde Bağımlılığı**

Yapılan araştırmalar madde kullanımı ile sosyoekonomik düzey arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Sosyoekonomik düzeyi düşük olan kişilerin uyuşturucu madde ile daha kolay tanıştığı bilinmektedir. Bazı çalışmalarda ucuz ve kolay elde edilebilir olması nedeni ile ucuca maddelerin daha ziyade yoksul kişiler tarafından kullanıldığı, benzer olarak düşük gelir seviyesine sahip ailelerin çocuklarında da eroin kullanım oranının yüksek olduğu bildirilmektedir. Buradan hareketle maddenin cinsinin kullanım açısından önemli bir faktör olduğu, ekonomik seviye düştükçe madde kullanma olasılığı artmaktadır kanaatinin ise tam olarak gerçeği yansıtmadığı ifade edilebilir (Ersöğütçü,2015).

Mustafakemalpaşa ilçesinde lise öğrencileri arasında yapılan bir araştırmada madde kullanıcılarının büyük bir kısmının kirada ikamet ettiği, hane gelirlerinin açlık sınırının

altında olduğu, öğrencilerin ise okul dışında kalan zamanlarında bir işte çalıştıkları gözlemlenmiştir. Buradan madde kullanımı ile yoksulluk arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu bağlamda madde kullanımı ile mücadelede ekonomik kalkınmanın önemli bir faktör olduğu söylenilebilir (Oktay, 2017:59).

Ekonomik gelir ile madde kullanımı arasında ilişki kurulurken bu ilişkinin kullanılan maddenin cinsine göre ele alınması daha doğru olacaktır. Çünkü her maddenin tercih edilme nedeni ve rolü de birbirinden farklılık gösterecektir. Örnek vermek gerekirse kokain ve eroin diğer uyuşturucu maddelerden daha pahalıdır. Ülkemizde ise daha az bütçe ile elde edilebilen esrar ve haplar daha fazla ilgi görmektedir.

UYUŞTURUCU MADDE BAĞIMLILIĞI İLE MÜCADELEDE İYİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ

❖ Türkiye’deki Bağımlılık Mücadelesinde Uygulama Örnekleri

Sağlık Bakanlığı Bağımlı Hastalar İçin Rehabilitasyon Modeli (BAHAR)

Yapılan araştırmalar rehabilitasyon çalışmalarının uyuşturucu bağımlılığı olan bireylerin yaşam kalitesini, sosyal becerilerini, madde kullanımını, bedensel ve ruhsal sağlığını olumlu şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Türkiye’de 2019 yılında “madde bağımlıları ve yüksek risk grubu ve/veya yakınlarına danışmanlık ve bilgilendirme hizmetlerinin sunulduğu ve madde bağımlısı olan hastaların ayaktan veya yatarak farmakolojik ve psikososyal tedavi ve rehabilitasyonlarının yapıldığı” Bağımlılık, Danışma, Arındırma ve Rehabilitasyon Merkezleri kurulmuştur (Resmi Gazete, 2019).

Madde bağımlılığı tanısı alanlar için hizmet vermekte olan Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi bünyesinde kurulmuş olan Erenköy BAHAR Merkezi bağımlıları ruhsal ve fiziksel olarak desteklemekte; ekonomik, sosyal, ailevi ve mesleki gereksinimlerine uygun olarak çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Rehabilitasyon sürecinin akabinde kişinin eğitim veya çalışma yaşamına geri dönmesi için çalışmalar yapılmakta ve sosyal uyum sürecine geçmesi planlanmaktadır. Bu şekilde bağımlılık sürecinden geçmiş olan kişiler yeniden bir hayat kurabilecek, uyuşturucuya tekrar başlamalarına yönelik gereken tedbirler alınmış olacaktır. Multidisipliner hizmet anlayışı ile kurulmuş olan bu merkez, yapılandırılmış ve kişiselleştirilmiş programlar ile ayaktan rehabilitasyon çalışmalarını yürütmektedir (Şamar ve Buz,2022:223).

Bağımlılık Danışma Ve Eğitim Merkezleri (BADEM VE DANTE)

Sancaktepe Bağımlılık Danışma ve Eğitim Merkezi (BADEM) ve Ümraniye Bağımlılık Danışma ve Eğitim Merkezi (DANTE) 2016 yılında Erenköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'ne bağlı olarak açılmıştır. DANTE, alkol ve madde kullanım bozukluğu olan kişiler ve bu grup için risk altında bulunan bireylere yönelik psikososyal ve tıbbi tedavi, danışmanlık, takip ve izleme hizmeti vermektedir. Davranışsal bağımlılığı bulunan ve alkol-madde kullanım bozukluğu olan hastalara yönelik bir merkez olan BADEM ise ayaktan tedavinin yanı sıra eğitim ve danışma konularında destek olmaktadır (Uyuşturucu ile Mücadele Yüksek Kurulu Raporu, 2017).

Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı

Türkiye Bağımlılıkla Mücadele Eğitim Programı Yeşilay tarafından daha sağlıklı bir hayat sürmek ve tüm bağımlılıklar ile mücadele etmek üzere tasarlanmıştır. Program, ebeveynlere ve öğrencilere bağımlılık konusunda eğitim vererek bağımlılık sürecine girme riskini en aza indirmeyi amaçlamaktadır (Yeşilay,2023).

Program kapsamında tüm yurttaki bağımlılık alanında formasyon sahibi rehber öğretmenler anaokulu öğrencileri de dahil olmak üzere ilkök, ortaokul ve lise öğrencileri ile bu öğrencileri velilerine eğitimler verilmektedir.

Yıllardır devam eden uygulamalardan farklı olarak burada interaktif eğitim yöntemleri kullanılmakta, ebeveynler de eğitime dâhil edilmekte, sürdürülebilir/sistemik bir yapı içerisinde, özendirici içeriklerden arındırılmış bir sistem uygulanmaktadır. Projenin hedefi 494 formatör eğitimci ve 28000 saha eğitimcisi aracılığı ile toplamda 20 milyon öğrenciye eğitim vermektir.

Günümüzde bağımlılık çok erken yaşlarda başlamaktadır. Çocuklar eğitim hayatları içerisinde alacakları etkili ve doğru bilgilendirme ile bağımlılık riskinden uzaklaşacaklardır (Cücükoğlu, Ceylan ve Ağır,2015).

MATRA PROJESİ

2012 yılında uygulamaya konulan proje, Hollanda Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye Sağlık Bakanlığı işbirliğine dayanmaktadır. Hollanda'da yürütülen madde bağımlılığına yönelik rehabilitasyon ve tedavi hizmetlerinin Türkiye'de Gaziantep iline uyarlandığı

proje ile Gaziantep ilinde bölgesel bağımlılık tedavi modeli oluşturması ve uygulanması amaçlanmıştır.

Madde bağımlılığı alanında Gaziantep ilinde çalışmakta olan doktor, hemşire, psikiyatrist ve sosyal hizmet uzmanından oluşan toplamda 19 personel, tanı ve tedavi hizmetleri, ilaç bağımlılığı, motivasyonel görüşme teknikleri, toplum destekli yaklaşım, hayat tarzı uygulamaları, yenilenme ve detoks başlıklarında eğitimler almıştır (gaziantep.bel.tr,2012). Tüm bu çalışmalar, karşılıklı personel hareketliliği sağlanarak Gaziantep'te ilgili devlet hastanesinin AMATEM birimi ve Hollanda'da Tactus tedavi merkezine bağlı kuruluşlarda gerçekleştirilmiştir (Tapan ve Derin,2017:76). Projenin çıktısı olarak İstanbul şehrinden altı ayrı ceza infaz kurumu seçilmiş ve burada çalışanlara yönelik olarak bağımlılık hizmetlerini geliştirmeye ve düzenlemeye yönelik faaliyetler gerçekleştirilmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı EGM-KOSMDB, 2013, s. 76).

TACTUS kurumunda yürütülen çalışmalarda multidisipliner yaklaşım kullanılmış, alan çalışmaları etkin bir şekilde yapılmış, ilk kabul aşaması, yataklı tedavi birimi, çeyrek yol ve yarı yol evleri, eğitim ve istihdam birimi olarak adlandırılan alt birimlerdeki faaliyetler ise iyi bir organizasyon altyapısı ile gerçekleştirilmiştir. Vakanın takip ve kontrol edilmesinin yanı sıra hizmet sunumunun etkin olması açısından hastanın hangi basamakta yer aldığı, faydalandığı hizmetlerin, vakayla alakalı danışman izlenimlerinin kayıt altına alındığı etkin bir veri servisinin yer almasının oldukça yararlı olduğu düşünülmektedir.

Bu proje madde bağımlılığı tedavisinin psikososyal ve tıbbi boyutlarının bir arada ele alınmasının yanı sıra bağımlı bireyin takip ve tedavisinin ardından ihtiyaç duyabileceği mali destek, bakım desteği, çalışma olanakları ve psikolojik yardım gibi sosyal hizmet müdahalelerini barındırması sebebi ile oldukça önemlidir. Hollanda'da uygulanan bu modelin ülkemizdeki bağımlılık tedavi ve rehabilitasyonu uygulamalarının yapılandırılması sürecinde örnek alınabileceği düşünülmektedir (Tapan ve Derin,2017:78-79).

MANNE PROJESİ

Mahalle Anneleri Projesi (MANNE), bağımlılığı önleme adına ortaya çıkmıştır. Küçük gruplar ile başlayıp büyük kitlelere ulaşarak, bağımlılığın önlenmesinde, bağımlılık halinde ve sonrasında ortaya çıkan sonuçlar hakkında annelere bilgi vererek en nihayetinde bağımlılıktan uzaklaşmış, bilinç sahibi ve yüksek refah düzeyine ulaşmış

bir toplum elde etmek amaçlanmıştır. Proje, İstanbul Valiliği ve Küçükçekmece Kaymakamlığı işbirliğinde yürütülmektedir.

Bağımlılığın önlenmesinde toplumsal temele dayanan çalışmalar oldukça önemlidir. (Atar, Yalçın, Uygun, Demirci ve Erdoğan,2016).Proje kapsamında madde bağımlılığı ile ilgili eğitim almış anneler, mahallerinde bulunan diğer anneleri bağımlılığın, bağımlılık yapıcı maddelerin neler olduğu, bağımlılığın nedenlerini ne olduğu, beyin ve bağımlılık ilişkisinin nasıl olduğu, bağımlılık sürecinin nasıl ilerlediği, madde kullanımında risk faktörlerinin neler olduğu, madde kullanım davranışının nasıl anlaşılacağı, bu süreçte çocukların nasıl korunacağı konular hakkında bilgilendirmektedir (Bennur, Ayşe ve Oğuz, 2015).

Bağımlılık çok küçük yaş gruplarına kadar inmiş ve çocuk yetişkin fark etmeksizin tüm toplum için tehlike arz etmektedir. Ailelerin ise bağımlılık konusunda yeterli düzeyde bilgiye sahip olmadığı, madde kullanımından şüphe ettiklerinde çocuklarına yaklaşım şekilleri ve nasıl yardımcı olabilecekleri konusunda endişe duymakta oldukları yapılan araştırmalarda gözlemlenmiştir (Güngör, 1999:34). Bu sebeple herkesin bilinçlenmesi fikrinden yola çıkılarak oluşturulan MANNE, bu toplumsal soruna çözüm getirmeyi hedeflemektedir (Aslan,2019:51-53).

Akran Desteği Projesi- Peer Support Project

Bu proje ile akran desteğinden faydalanılarak öğrencilerde madde kullanımının ve bağımlılığının azaltılması amaçlanmıştır. İstanbul'da gerçekleştirilen proje, ilçe emniyet müdürlükleri, belediyeler ve eğitim birimleri iş birliğinde yürütülmüştür. 14-18 yaş arasındaki gençler çalışma kapsamına alınmış olup arkadaşları tarafından sevilen ve ilgi gören, madde kullanmayan ve liderlik vasfı bulunan kişiler katılımcı olarak seçilmiştir. Bu gençler, madde kullanımının yaratacağı zararlar, madde türleri, akran ilişkilerinin önemi gibi konularda eğitim almış ve öğrendikleri bilgileri yaşlılarına aktararak rol model olmuşlardır. Proje kapsamında bir okul seçilmiş, okulun rehberlik servisi bir değerlendirmede bulunmuş ve her sınıftan iki temsilci öğrenciye karar verilmiştir. Bu öğrenciler toplamda dört oturumdan oluşan bir eğitime katılmışlardır. Daha sonra, ayda iki defa olmak üzere toplantılar düzenlenmiş ve temsilci öğrenciler süreç dâhilinde edindikleri tecrübeleri, yaşadıkları sorunları ve genel olarak düşüncelerini bu toplantılarda aktarmışlardır. Süreç boyunca, sinema, şehir turları, etkinlik merkezleri gibi aktiviteler de projeye dâhil edilmiştir. Program sona erdikten

sonra çeşitli bilgi toplama araçları ile ön-test ve son-test verileri karşılaştırılmış, öğrencilerin bağımlılık yapıcı madde kullanımında dikkate değer bir düşüş gözlemlenmiştir (Yoldaş ve Demircioğlu,2020:74-75).

❖ **Dünyadaki Bağımlılık Mücadelesinde Uygulama Örnekleri**

Akran Sürücü- Güvenli! (Peer Drive-Clean!)

15-24 yaş arasındaki gençleri uyuşturucu ve alkol tüketimi ile birlikte trafik emniyeti konularında bilgilendirmek amacını taşıyan proje uyuşturucu kullanımının giderek arttığı Almanya’da uygulanmaktadır. Akran Sürücü eğitimi alan kişiler sürücü kurslarına katılanlara uyuşturucu madde veya alkol kullandıktan sonra trafiğe çıkmanın nasıl tehlikeler yaratabileceği ve ne şekilde sonuçlanabileceği ile ilgili bir-bir buçuk saat süren eğitimler vermiştir. Gençler madde kullanım deneyimleri ile ilgili aileleriyle ya da genel anlamda yetişkinler ile açık bir şekilde konuşmayı tercih etmemektedirler. Bu sebeple gençlerin daha özgürce konuşabilecekleri tahmin edilen akran eğitimler programa dâhil edilmiştir. Yaşları birbirine yakın olan genç sürü adayları ve akran eğitmeni, sohbet esnasında madde kullanımı konusunu tartışmışlar ve karşılıklı deneyimlerini paylaşmışlardır. 2006-2008 yılları arasında yürütülen projenin sonucuna göre 125 akran eğitmeni ve toplamda 9.992 sürücü adayları gence erişilmiştir. Beklenenden daha fazla başarı gösteren projenin sonucunda hedef kitlede madde kullanımının ve trafik kazalarının önlenmesinde anlamlı farklılıklar gözlemlenmiştir. Projenin bir diğer çıktısı ise sürücü kurslarında işe alınan akran eğitmenlerinin maddi destekten faydalanmaları olmuştur (Yoldaş ve Demircioğlu,2020:77-78).

Bir TC Örneği Olarak “DE KİEM”

Uyuşturucudan uzaklaştırılmış, konsept veya hiyerarşik TC olarak da isimlendirilmekte olan bu model uzun bir geleneğin parçasıdır ve aynı zamanda uluslararası bir harekettir (Vanderplasschen, Vandavelde, De Ruysscher ve Broekaert,2017:181).Madde bağımlılığına yönelik olarak çok uzun yıllardır devam eden tedavi yöntemlerinden birisi TC’ler, yani uyuşturucudan arındırılmış terapötik topluluklardır. TC’ler yinelemeyi önleme ve motivasyonel görüşme teknikleri gibi ispata dayanan ve motivasyonel görüşme teknikleri ile bir yaklaşım metodu olarak toplumu optimize etmek için başarılı bir entegrasyon sağlamaktadır (De Leon,2000).

1976 yılında Belçika’da kurulan De Kiem, bir karşılama evinin yanı sıra yataklı terapötik topluluk, anne-çocuk hizmetleri temelli gruplardan meydana gelen büyük kapsamlı bir kuruluştur (Vanderplasschen, Vandeverde, De Ruyscher ve Broekaert,2017:179). Buradaki tedavi yaklaşımının teorik anlamdaki arka planı personalizme dayanır. Yapılandırılmış bir günlük yaşam ve açık bir emniyetli bir ortamda açık duygusal ifadeyi odak alarak karşılaşma grupları ile tedavi yürütülmektedir. Kuruşundan itibaren geçmişte bağımlılık deneyimi olanlar, profesyonel eğitimci olmaları için teşvik edilmiş, onlara eğitimler verilmiş ve personel olarak görevlendirilmiştir (Vanderplasschen, Vandeverde, De Ruyscher ve Broekaert,2017:182).

Karşılama evi aşamasında adayların dört ile sekiz hafta arasında yatılı bir program eşliğinde TC felsefesine ve ilkelerine uyum göstermeleri amaçlanmaktadır. Elde edilen veriler bu aşamadan sonra adayların tedaviyi sürdürme ve tamamlama oranlarının büyük ölçüde arttığını göstermektedir. Anne-çocuk servisinde ise anneler çocuklarından ayrılmadan günlük programı takip etmekte ve destek aldıkları TC personeli ile beraber geceleri ve hafta sonları çocukları ile ilgilenmekte, onların bakımını sürdürmektedir. Böylece adayların programa devamlılığı ve motivasyonları artmaktadır. Aynı zamanda anneler çocukları ile yeniden iletişim kurmakta ve çocukların gelişimsel problemleri de ele alınmaktadır (Vanderplasschen, Vandeverde, De Ruyscher ve Broekaert,2017:187).

Bağımlılığı Önleme ve Eğitim İçin Internet Forumu: www.starke-eltern.de

Bu web sayfası ebeveynlere yönelik olarak çocuklarda madde kullanımı ve bağımlılığı mücadelesinde bilgi, tutum ve etkili davranış stratejileri kazandırma amacını taşımaktadır. Sitede, madde türleri, bağımlılığın gelişim süreci, çocuklarda ve gençlerde madde kullanımı gibi konularda pratik bilgiler verilmektedir. Güçlü çocukların güçlü anne-babaya ihtiyacı vardır ana temasını taşıyan site ebeveyn deneyimlerini de içeren bir programla çok yönlü destek sağlamaktadır. Site, testler ve interaktif oyunları kullanarak çocuk yetiştirme ve potansiyel bağımlılık durumu ile mücadele etme konularında ebeveynlerin eğlenceli yollarla kendilerini test etme imkânı sunmaktadır. Forum bölümünde anne-babalar arasında fikir alışverişi yapılmakta v bir destek ortamı sağlanmaktadır. Buna ek olarak bağımlılık konusunda uzman deneyimi almak adına danışmanlık hizmeti de sunulmaktadır (Yoldaş ve Demircioğlu,2020:78).

TRAMBOLİN

Almanya kökenli bu program, madde bağımlılığı ile aile öyküsü arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu fikrinden yola çıkılarak tasarlanmıştır. Programın bu ismi almasında amacına uygun bir şekilde koruma ve yumuşak iniş ile daha yükseğe zıplama imkânı verilmesidir. 2008-2012 yılları arasında 8-12 yaş aralığında, anne-babaları madde kullanıcısı olan çocuklara onların gelişim düzeylerine uygun olarak madde kullanımı, bağımlılığın olumsuz etkileri, stresle başa çıkma teknikleri, olumlu bir benlik kavramı, kendine değer ve öz yeterlilik duygularını geliştirme konularında eğitimler verilmiştir. Program, drama, etkileşim temelli oyun, rol oynama, egzersiz ve sohbetlerle yürütülmüştür. Program sonucunda çocukların toplumsal izolasyon ve kaygı algılarında hatırı sayılır bir düşüş yaşandığı ölçülmüştür (Brunborg, Mentzoni ve Froyland,2014).

PARCEVAL

Bir sivil toplum kuruluşu olan Parceval, Almanya'da 14-21 yaş aralığında olup çeşitli bağımlılıkları bulunan gençleri hedef almaktadır. Bunun yanı sıra hedef grubun içerisinde sokak deneyimine sahip, okuldan uzaklaşmış, suça yönelmiş gençler ile bağımlı ebeveyni bulunup istismara ve ihmale uğramış gençler de yer almaktadır. Hem yatılı hem de hem de ayaktan hizmet veren kuruluştaki sosyal hizmet uzmanları, psikologlar ve çeşitli terapistler görev yapmaktadır. Parçalanmış ailelerden gelen, bağımlılıkları bulunan, sevgiden yoksun kalmış, toplumsallaşma sürecini sağlıklı bir şekilde tecrübe edememiş gençler, ortalama 3 yıl boyunca terapi almaktadır. Parceval'ın çalışma biçimi grup terapisi ve çalışma terapisi üzerine temellendirilmiştir.

Çalışma terapisinde gençler, fiziksel güçlerini kullanarak çeşitli işler yapmakta ve meşgul olmaktadır. Burada, madde kullanma isteğinin akla gelmesinin önlenmesi amaçlanmaktadır. Grup terapisi şeklinde gerçekleştirilen çalışma ile gencin sosyalleşmesi sağlanmaktadır. Ayrıca sonuç odaklı olan bu yöntem, gencin birtakım işlevsel ürünler ortaya koymasına yardımcı olmaktadır. Örneğin: ev içi işler, yemek yapımı, çevre düzenlemesi vb. Bu deneyim tedavi sonrası yaşama yatırım ve iyileşme sürecine bir katkı olarak düşünülebilir.

Grup terapisinde ise, beraber yaşayan gençler ve onlar ile çalışan profesyonel ekip birtakım oturumlar gerçekleştirmektedir. Gençler, burada yaşadıkları zorlukları veya kendileri ile alakalı pozitif gelişmeleri aktarmakta ve birbirlerini değerlendirmektedirler. Ayrıca, grup içi kurallara yönelik sıkıntılar paylaşılmakta ve ihlal edilen kurallarla alakalı

verilecek cezalar saptanmaktadır. Bu çalışmanın, davranışlarını neticeleri ile yüzleşmek, kurallara uymak ve sorumluluk almak adına olumlu etkiler yarattığı ifade edilebilir.

Kuruluştta, gençlerin olumsuz yaşam tecrübelerinden, bağımlılıktan uzaklaştığı ve doğru rol modeller ile hayata hazırlandıkları bir yaşam modeli mevcuttur. Gençler, kuruluştan ayrıldıktan sonra dahi takip edilmekte, yaşadıkları olumsuz durumlarda ise kuruluş yetkililerine danışabilmektedirler. Bu modelin iyileştirici ve geliştirici bir etki yarattığı düşünülmektedir (Çiftçi ve Uluocak,2018:11-18).

Cezaevleri Ortamında Hayvan Destekli Program

Bu program Kuzeydoğu İtalya'daki bir hapishanede uyuşturucu bağımlılığı bulunan 35 erkek mahkûm ile gerçekleştirilmiştir. Rehabilitasyon programları, tıp doktorları, psikiyatristler ve psikologlardan oluşan bir ekip tarafından uygulanmıştır. Spor faaliyetleri, eğitim aktiviteleri, gevşeme teknikleri ve stres yönetimi kursu, psikoterapist ile bireysel görüşmeler ve duygu kontrolü ile atılganlığa odaklanan psikoterapi oturumlarından oluşan standart programa köpek destekli terapi seansları eklenmiştir. Tedavi süresince 3 kişiden oluşan alt gruplar altı ay süreyle haftada bir kez bir saat süren köpek destekli terapi oturumuna katılmış ve köpekle aktif bir etkileşim içerisine girmişlerdir. Çalışma sonucunda söz konusu programın, mahkûm statüsünde bulunan bağımlıların ruh hali ve davranışları üzerinde terapötik etkiyi güçlendirmiş olduğu, birtakım işlevsiz semptomlarını azalttığı ve ruhsal durumlarında iyileşme yarattığı gözlemlenmiştir. Hayvan Destekli Terapinin stres seviyelerini azaltmada, sosyal becerileri geliştirmede ve bunların sonucu olarak ise anksiyete ve depresyon semptomlarını azaltmada önemli derecede etkisinin olduğu düşünülmektedir (Contalbrigo, De Santis, Toson, Montanaro, Farina, Costa ve Nava,2017).

SONUÇ

Türkiye'de uyuşturucu madde kullanım eğilimleri hakkındaki gözlemlere ve değerlendirmelere bakıldığında ülkenin bu problemin erken aşamalarında bulunduğu görülmektedir. Bu sebeple milli strateji ve politikalarda önleme ve koruma çalışmalarına öncelik verilmektedir. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında ise bu

ülkelerdeki problemin daha ilerleyen seviyelerde olduğu, buna dayalı olarak ön planda olan hizmetlerin kullanım ve bağımlılık aşamasında bulunanlara yönelik tasarlandığı ve yürütüldüğü ifade edilebilir (Cılga,2009:11).

Madde kullanımına ilişkin olarak, risk altındaki grupların ve tüm nüfusun korunması, risk gruplarıyla alakalı bütün paydaşların etkili çalışmalar yapabilmeleri için yeni hizmet ve organizasyon kuruluşları oluşturularak güçlü ve etkili bir kurumsal ağın geliştirilmesi, oluşturulacak yeni yapılar içinde önleme, koruma ve eğitim çalışmalarında profesyonel anlamda çalışacak nitelikli personelle ve uzmanla desteklenmesi gerekmektedir

Dezavantajlı bireyler, madde kullanımının sonuçlarını daha yıkıcı bir şekilde tecrübe etmektedirler. Bu sebeple, madde kullanımı ile mücadele sürecinde onların gereksinimlerine özel olarak tasarlanmış müdahale programları oldukça önemlidir. Fakat genel olarak madde bağımlılığı konusunda uygulanmış olan başarılı projeler, dezavantajlı gruplara yönelik çalışmalar adına da yol gösterici olabilir. Makale kapsamında incelenmiş olan proje ve programlar arasında hem dezavantajlı bireylere özgü olanlar hem de genel madde kullanımına yönelik başarılı mücadele örnekleri bulunmaktadır. Genel uygulamaların analizinin dezavantajlı bireylere yönelik geliştirilebilecek daha etkili müdahale stratejilerine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Çözüme dayalı bu örneklerin daha geniş bir boyutta uygulanması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması ise ancak toplumsal farkındalığın ve desteğin artırılması ile mümkün olacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Disadvantaged individuals face social and material challenges that lead to various situations they must cope with. While dealing with basic issues such as low income, social exclusion, and difficulty in accessing educational services, they also encounter additional challenges like substance abuse. Substance abuse can cause significant individual and social problems, further reducing the quality of life for disadvantaged individuals. This article aims to review the literature on substance abuse among disadvantaged individuals and examine existing examples of good practices and strategies to combat substance abuse.

The research focuses on the challenges disadvantaged individuals face related to substance abuse and the impact of these challenges on both the individuals and

society. The goal is to identify the effects of substance abuse on disadvantaged individuals, examine the social, economic, and psychological dimensions of these effects, and evaluate successful rehabilitation strategies. The study identifies the risk factors and prevention methods for substance abuse among disadvantaged individuals and analyzes examples of good practices from Turkey and around the world to identify effective strategies.

To understand the relationship between substance abuse and disadvantaged individuals, it is crucial to review and analyze existing research and studies in the literature. This section examines the prevalence of substance abuse among disadvantaged individuals, the risk factors that contribute to addiction in these individuals, and strategies to prevent addiction. Additionally, the social, psychological, and economic effects of substance abuse among disadvantaged groups are detailed. The literature review includes studies measuring the effectiveness of rehabilitation strategies such as psycho-social and educational programs, as well as analyzing good practice examples like health services and community-based rehabilitation programs.

The methodology used in this study is based on a comprehensive literature review, which includes various academic sources, reports, articles, and case studies. The existing literature on substance abuse among disadvantaged individuals was reviewed, and the data was systematically gathered.

The data collection process involved sources such as academic databases, government reports, and publications from international organizations. The information obtained from these sources was used to understand the effects of substance abuse on disadvantaged individuals. During the literature review process, data collection techniques included keyword searches, systematic review of sources, and extraction of key findings.

The collected data were analyzed using thematic analysis. This method aims to reveal the effects of substance abuse on disadvantaged individuals by organizing the information in the literature around certain themes. During the analysis, data were evaluated under main headings such as risk factors, effective prevention methods, and successful rehabilitation strategies. Additionally, examples of good practices implemented in Turkey and around the world, along with success criteria and the effectiveness of these strategies, were detailed.

As a result of the research, comprehensive findings were obtained regarding the prevalence and effects of substance abuse among disadvantaged individuals. The findings highlight the risk factors faced by disadvantaged individuals and effective prevention strategies. Additionally, the characteristics of successful rehabilitation programs and the effects of community-based support services are evaluated. Consequently, recommendations on effective strategies and practices in the fight against substance abuse are presented. These recommendations serve as a guide for both policymakers and practitioners and are expected to contribute to the development of more effective approaches in combating substance abuse among disadvantaged individuals.

KAYNAKÇA

- Akkaya, N., Aktürk, İ. Ve Yaman, Ö. (2023). Türkiye’de 2011-2021 yılları arasında uçucu nitelikli maddelerin kullanımına yönelik istatistiki verilerin değerlendirilmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 24 (2), 239-272.
- Akkurt Yalçıntürk, A., Dikeç, G. ve Ata, E. (2019). Alkol ve madde kullanım bozukluğu olan bireylere yönelik rehabilitasyon çalışmaları: sistematik derleme. *Bağımlılık Dergisi*, 20 (4): 241-252.
- Aksoy İ. (2019). Dezavantajlı grupların istihdamına yönelik politikalar: gelişmiş ülke örnekleri ve Türkiye için politika önerileri. (Yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2019.
- Altuner, D., Engin, N., Gürer, C., Akyay, İ., ve Akgül, A. (2009). Madde kullanımı ve suç ilişkisi: kesitsel bir araştırma. *Tıp Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 87-9.
- Aslan, A. (2019). Madde bağımlılığına karşı toplumsal bilinç oluşmasında annelerin rolü: MANNE Projesi. Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi, 1 (1), 12-18.
- Aslan, R., Aktaş, A., Akgur, S. (2023). Çocuk ve ergenlerde madde kullanımı ve adli toksikolojik analizler. *Bağımlılık Dergisi*, 24 (1): 93-103.

- Atar, A. Ö., Yalçın, Ö., Uygun, E., Demirci, A. Ç. Ve Erdoğan, A. (2016). “Madde kullanım bozukluğu olan ergenlerde aile işlevlerinin, çift uyumunun ve anne baba tutumunun değerlendirilmesi”. *ArchNeuropsychiatr 2016 Araştırma Makalesi*, 53: 35-41.
- Avrupa Uyuşturucu Raporu: 2023. Erişim tarihi: 10 Ocak 2024. Erişim adresi https://euda.europa.eu/publications/european-drug-report/2023/drug-situation-in-europe-up-to-2023_tr
- Barret, A., ve Turner, R. (2006). Family structure and substance use problems in adolescence and early adulthood: Examining explanations for the relationship. *Addiction*, 101 (1), 109- 120.
- Baysan Arabacı, L., Taş, G., ve Dikeç, G. (2017). Çocuk ve ergenlerde madde kullanımı, suça yönelme, ruhsal bozukluklar ve hemşirelik bakımı. *Bağımlılık Dergisi*, 18 (4), 135-144.
- Bennur, K., Ayşe, F., ve Oğuz, Ö. (2015). İnönü Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin sigara, alkol, madde kullanımı, madde kullanımına etki eden etmenler ve aileden aldıkları sosyal desteğin etkisi. *Kocaeli Tıp Dergisi*, 2015 *Araştırma Makalesi*.
- Boles, S., ve Miotto, K. (2003). Substance abuse and violence: A review of the literatüre. *Aggression and Violent Behavior*, 8 (2), 155-174.
- Brunborg, G. S., Mentzoni, R. A., ve Frøyland, L. R. (2014). Is video gaming, or video game addiction, associated with depression, academic achievement, heavy episodic drinking or conduct problems? *J Behav Addict*, 3, 27–32.
- Çılga, İ. (2009). Madde ve madde kullanımı ile mücadelede ulusal politika ve strateji öncelikleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20 (1), 7-22.
- Contalbrigo, L., De Santis, M., Toson, M., Montanaro, M., Farina, L., Costa, A., ve Nava, F. A. (2017). The efficacy of dog assisted therapy in detained drug users: A pilot study in an Italian attenuated custody institute. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14 (7), 683.
- Çavuşoğlu, Ç., ve Demirkol, M. (2018). Yaşlılarda bağımlılık. *Bağımlılık Dergisi*, 19 (3), 59-69.

- Eğilmez, O., Örüm, M., Dumlupınar, E., ve Egeli, A. (2019). Denetimli serbestlik uygulaması kapsamında yapılan başvuruların geriye dönük olarak değerlendirilmesi: 2018 yılı verileri. *Bağımlılık Dergisi*, 20 (2), 80-87.
- Epsoylu, H., & Nehir, S. (2019). Madde kullanım varlığının, suç işleyen ve işlemeyen hastalarda suç ve şiddet özelliklerine etkisi. *STED*, 28 (2), 108-113.
- Ersöğütçü, F. (2015). Madde bağımlılığı tanısı almış bireylerde sosyal işlevsellik ve benlik saygısı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Ertekin Tipigil, S., ve Baysan Arabacı, L. (2021). Denetimli serbestlik uygulanan bağımlı hastalarda psikoeğitimin bireysel başatma ve umut-umutsuzluk düzeylerine etkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 22 (1), 53-64.
- Göçoğlu, V. (2015). Dezavantajlı gruplar üzerinde yapılan bir kamu politikası sonlandırmasının analizi: Eski hükümlülerin özel sektördeki istihdam zorunluluğunun kaldırılması. *Journal of International Social Research*, 8 (36).
- Gökçearslan Çifci, E., ve Polat Uluocak, G. (2010). Almanya'da madde bağımlısı çocuk ve gençlere yönelik bir rehabilitasyon modeli: Parceval. *Kriz Dergisi*, 18 (2), 11-18.
- Gücükoğlu, B., Ceylan, D. Y., & Ağır, A. (2015). Bağımlılıkla mücadelede yeni yaklaşımlar: TBM'nin web tabanlı interaktif eğitsel materyallerinin geliştirilmesi.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. (2012). Türkiye ve Hollanda madde bağımlılığına "dur" diyorlar. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi. Erişim tarihi: 24 Nisan2024,
- Ife, J. (2017). İnsan hakları ve sosyal hizmet. Ankara: Nika Yayınları.
- İlhan, N., Ertek, E., Gözükar, G., Akıl, Ö., Ursu, P., Ergüder, T., ... , Kaptan, H. (2020). Göçmen kamplarında ve yerli nüfusta uyuşturucu kullanımı: Şanlıurfa örneği
- Kantarcı Bingöl, Z. (2022). Muş ilinde uyuşturucu madde kullanımı ve bağımlılığına yönelik bir farkındalık çalışması olarak "Gençliğine İyi Bak Projesi". *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (3), 826-849.
- Karaaslan, A. (2017). Çocuk ve ergenlerde uçucu madde bağımlılığını etkileyen psikososyal sebepler: Olgu sunumu. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4 (2), 1-11.

- Karataş, Z. (2020). Madde kullanım bozukluğu olan yetişkinlerin sorunlarının açıklanmasında aile işlevleri ve çeşitli demografik değişkenlerin rolü. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31 (1), 70-105.
- Karatoprak, S., ve Uzun, N. (2020). Çocuk ve ergen madde tedavi merkezinde yatarak tedavi gören ergenlerin sosyodemografik ve klinik değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Child & Adolescent Mental Health*, 27 (2).
- Kavi, E., ve Altun, S. (2010). Sosyal içerme açısından eski hükümlülerin girişimciliğe yönlendirilmesi ve denetimli serbestlik faaliyetleri. 2. *Uluslararası Trakya Bölgesi Kalkınma ve Girişimcilik Sempozyumu* (s. 449-461). Kırklareli.
- Kesgin, D., ve Yaman, Ö. M. (2021). Madde bağımlısı bireylerin kendine yardım gruplarına katılımı sonrasında toplumsal yaşama uyum süreçleri üzerine nitel bir araştırma: Adsız Narkotik Grupları örneği. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 16 (2).
- Kutlu, Ö. (2023). Geriatrik popülasyonda yaygınlığı artan bir sorun: Bağımlılık. In *Yaşlı hastalıkları* (ss. 51-66). Nobel Akademi Yayıncılık.
- Kutlu, Y. (2011). Substance use and abuse among women/Kadının madde kullanımı ve bağımlılığı. *Journal of Psychiatric Nursing*, 2 (2), 90-94
- Leverentz, A. M. (2006). The Love of a Good Man? Romantic Relationships as a Source of Support or Hindrance for Female Ex-Offenders. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 43 (4), 459-488.
- Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı. (2023). Madde kullanıcıları profil analizi: 2022 yılı narkolog raporu.
- Moore, D., ve Li, L. (1998). Prevalence and risk factors of illicit drug use by people with disabilities. *The American Journal on Addictions*, 7 (2), 93-102.
- National Institute on Drug Abuse (NIH). (2020). Substance use in women drug facts. Erişim Tarihi: 09 Mart 2024. Erişim adresi <https://nida.nih.gov/publications/drugfacts/substance-use-in-women>.
- Oktay, İ. (2017). Lise öğrencilerinde uyuşturucu madde bağımlılığının sebepleri: Bursa ili Mustafa Kemalpaşa ilçesi örneği (Yüksek Lisans Tezi).

- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Bağımlılıkla Mücadele Alt Çalışma Grubu Raporu.
- Ögel, K. (2004). Alkol ve madde kullanım bozukluklarında damgalanma. *3P Dergisi*, 12 (Ek 3), 71-76.
- Ögel, K. (2005). Madde kullanım bozuklukları epidemiyolojisi. *Türkiye Klinikleri Dahili Tıp Bilimleri Dergisi Psikiyatri*, 1 (47), 61-64.
- Poole, N., ve Dell, C. (2005). Girls, women and substance use. Canadian Centre on Substance Abuse (CCSA).
- Saçaklı, G., ve Odabaş, D. (2023). Kadınlarda madde bağımlılığı. *Advances in Women's Studies*, 5 (2), 44-48.
- Saraçoğlu, A. (2019). Dezavantajlı gruplar - psiko-sosyal ve manevi bakım. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 3 (1), 89-93.
- West, S. L., Graham, C. W., & Cifu, D. X. (2009). Prevalence of persons with disabilities in alcohol/other drug treatment in the United States. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 27 (3), 242-252.
- Şahin, M., ve Güngör, F. (2022). Göç ve bağımlılık: Suriyeli göçmenlerin madde kullanım süreçlerine dair nitel bir araştırma. *İçtimaiyat*, 6 (Göç ve Mültecilik Özel Sayısı), 319-337.
- Şamar, B., ve Buz, S. (2022). Bağımlılık rehabilitasyonunda sosyal hizmet uygulamaları: Erenköy BAHAR modeli. *Bağımlılık Dergisi*, 23 (2), 221-232.
- T.C. İçişleri Bakanlığı EGM-KOSMDB. (2013). EMCDDA 2013 Ulusal Raporu (2012 Verileri) Trendler, Yeni Gelişmeler, Seçilmiş Konular. Ankara: EGM-KOSMDB
- Tapan, M., ve Derin, M. (2017). Hollanda'daki Madde Bağımlılığı Tedavi ve Rehabilitasyon Hizmetlerinin İncelenmesi: Tactus Kurumu Uygulamaları. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 10, 70-81.
- Tolulope, O., & Olaniyi, O. (2022). Substance and non-substance related addictions.
- Tyas, S., ve Rush, B. (1993). The treatment of disabled persons with alcohol and drug problems: Results of a survey of addiction services. *Journal of Studies on Alcohol*, 54 (3), 275-282.

UNESCO Institute for Statistics. (2024). *Disadvantaged populations*. Erişim Tarihi:Nisan,2024, from <https://uis.unesco.org/en/glossary-term/disadvantaged-populations>

White, H., ve Gorman, D. (2000). Dynamics of the drug-crime relationship. *Criminal Justice*, 1 (15), 151-218.

Vanderplasschen, W., Vandavelde, S., De Ruyscher, C., Vandavelde, D., ve Broekaert, E. (2017). In search of evidence-based treatment in TCs for addictions: 40 years of research in TC De Kiem (Belgium). *Journal of Groups in Addiction & Recovery*, 12 (2-3), 177-195.

Yıldırım Aykurt, A. (2020). 21. Yüzyılda sosyal sorunlar ve dezavantajlı gruplar. *Journal of Awareness*, 5 (3), 427-448.

Yoldaş, C., ve Demircioğlu, H. (2020). Madde kullanımı ve bağımlılığını önlemeye yönelik psikoeğitim programlarının incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 21 (1), 72-91.